

MERKANTALİZM VE SANAYİ DEVRİMİ SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN KONUMU

Ramazan İZOL* & Murat CİNGÖZ**

Öz

Bu çalışmada; yüzyıllar boyunca ayakta kalmış olan Osmanlı Devleti'nin Merkantalizm ve Sanayi Devrimi karşısındaki konumu tartışılmıştır. Çalışmada öncelikle Avrupa'da bir döneme damgasını vurmuş önemli bir iktisadî doktrin olan merkantalizmin gelişimine yer verilmiştir. Bu bağlamda dış ticaret fazlası vererek altın ve gümüş gibi kıymetli maden rezervlerini arttırmaya yönelik bir politika anlayışı olarak Merkantalizm'in, Avrupalı devletlerin ticarete dayalı bir milli ekonomi hâline geldikleri süreçteki en önemli basamaklardan biri olduğu ortaya koyulmuştur. Akabinde ise Merkantalizm çağında ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı incelenmiştir. Bu anlamda Osmanlı ekonomisinin bu dönemde üç temel sacayağının olduğu görülmüştür. Bunlar iâşe(provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizmdir. İâşe piyasada bol miktarda mal bulunmasını ifade ederken, gelenekçilik Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde ideal düzeni ve statükoyu koruma güdüsüdür. Fiskalizm ise kişilerden ziyade devlet hazinesinin zenginleşmesini amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin üç ilkesi çerçevesinde Merkantalizm'in zıddı sayılabilecek politikalar güttüğü ve bu bağlamda mal bolluğunu önemseyen, ithalatı teşvik edici ve ihracatı kısıtlayıcı bir tutum takındığı anlaşılmıştır. Çalışmada bu durumun nedenleri ve sonuçlarına dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Son olarak ise Sanayi Devrimi'nin Osmanlı Devleti'ne etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Merkantalizm, Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletler, Ticarî Devlet, Sanayi Devrimi

THE POSITION OF THE OTTOMAN STATE IN THE PROCESS OF MERCANTALISM AND THE INDUSTRIAL REVOLUTION

Abstract

In this study; the position of the Ottoman Empire, which survived for centuries, against Mercantilism and Industrial Revolution is discussed. For this purpose, first, the development of mercantilism, an important economic doctrine that had a significant impact on a period in Europe, is explained. In this context, it is revealed that Mercantilism, which forms the basis of capitalism, was one of the most important steps in the process in which European states became a national economy based on trade, as a policy understanding to increase the precious metal

* Dr. Öğr. Üyesi Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ramazanizol@akdeniz.edu.tr.
<https://orcid.org/0000-0003-2028-3477>

** Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mcingoz@atu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-5995-8713>

reserves such as gold and silver by giving foreign trade surplus. Subsequently, the economic structure of the Ottoman Empire in the age of mercantilism and afterwards is examined. Then, the economic structure of the Ottoman Empire in the age of mercantilism is examined. In this sense, it is seen that the Ottoman economy had three basic trivets in this period. These are: provisionism, traditionalism and fiscalism. While provisionism refers to the abundance of goods in the market, traditionalism is the motive to protect the ideal order and status quo in the economy of the Ottoman State. Fiscalism, on the other hand, aims to enrich the state treasury rather than individuals. It is understood that the Ottoman Empire pursued policies that could be considered as the opposite of Mercantilism within the framework of three principles, and, in this context, the empire had a policy that cared about the abundance of goods, encouraged imports and restricted exports. Evaluations on the reasons and consequences of this situation are also included in the study. Finally, the effects of the Industrial Revolution on the Ottoman Empire are discussed.

Keywords: *Merchantalism, Ottoman Empire, European States, Commercial State, Industrial Revolution*

Giriş

XV. yüzyılla birlikte Avrupa’da yaklaşık üç yüzyıl sürececek kendine has özelliklere sahip bir ekonomik anlayış yer edinmeye başlamıştır. Kapitalizmin temelini oluşturan, küreselleşmenin önemli aşamalarından birini ifade eden ve Adam Smith tarafından Merkantalizm olarak adlandırılan bu iktisadi anlayış genel olarak; milli ve güçlü devlet ilkesi, kıymetli madenlere sahip olma arzusu ve dış ticaretin önemi üzerinden temellenmektedir (Karta, 2015:131). Avrupa’nın modern iktisadi anlayışında önemli bir yere sahip olan Merkantalist anlayış, ekonomiyi ve nüfusu güçlü tutarak ticareti geliştirmeyi ve değerli maden rezervlerini mümkün olduğunca çoğaltmayı hedefler (Örs, 2013:19). Dış ticaret fazlası vererek değerli maden rezervlerinin mümkün olduğunca çok olmasını hedefleyen Merkantalist doktrin ihracatı teşvik etmek suretiyle ticaretin, imalatın ve endüstrinin gelişmesinde etkili olmuştur. XVIII. yüzyıla dek etkisini sürdüren Merkantalizm (modern dönemde de farklı adlarla devam ettiği de görülmektedir), Sanayi Devrimine giden yolun taşlarını döşemiştir. Avrupa’yla çok yakın ilişkilere sahip olan Osmanlı Devleti ise bu süreçte Merkantalizm’in yanı başında Merkantalist anlayışa aykırı sayılabilecek kendine has bir ekonomik çizgide yol almıştır. İthalatı teşvik ederek ihracatı kısıtlamaya yönelik bir iktisadi politika güden Osmanlılar ülke içerisindeki mal bolluğunu önceliği olarak görmüştür. Ancak ilerleyen süreçte Merkantalizm politikasına dayanan Avrupa ticaret devletleri Sanayi Devrimi’nin de etkisiyle giderek zenginleşirken Osmanlı Devleti ise hammadde ihracatçısı bir çevre ülke haline gelmiştir.

1. KÜRESELLEŞME VE EVRELERİ

Basit bir tanımlamayla, küreselleşme; dünyadaki hareketlerin ve değişimlerin (insan, mal ve hizmet, sermaye, teknoloji veya kültürel uygulamaların) hızlanmasını ifade eder. Küreselleşme, dünyanın farklı

bölgeleri ve nüfusları arasında artan düzeyde bir etkileşimle sonuçlanan ve devam etmekte olan bir süreçtir. Birbirine bağlı küresel alanın adı olarak adlandırılan küreselleşme aslında insanlık tarihinde hiç de yeni bir kavram değildir. Bazılarına göre küreselleşme dünyada insan türünün coğrafi olarak yeryüzünde yayılmasına kadar bile götürülebilir. Ancak, tarihçi Fernard Braudel 'in deyimiyle, dünyanın farklı toplumları arasındaki bağlantının sağlanması ve bu “dünya-ekonomisi”nin kurulması için XV. yüzyıldaki büyük keşifleri beklemek gerekecektir. Nitekim modern anlamındaki küreselleşmenin temellerinin coğrafi keşifler, Merkantalist uygulamalar ve Sanayi Devrimi ile birlikte atılmış olduğu söylenebilir (Braudel, 2000). Bu anlamda küreselleşmenin üç evresi olduğundan bahsedilebilir. Birinci evre merkantilizmin etkisiyle başlayan ve sömürgecilikle sonuçlanan süreçtir. İkincisi ise Sanayi Devrimi ve sonrasında yaşanmış olup bu dönemde sömürgecilik emperyalizme dönüşmüştür. Üçüncü küreselleşme evresi ise 1970’li yıllarda başladığı kabul edilen ve halen devam etmekte olan süreçtir (TASAM, 2016). Ancak çalışmanın konusunu kapsamadığından irdelenmeyecektir.

Küreselleşmenin her aşamasında benzer süreçlerle karşılaşmaktadır. Ulaşım sektöründe ve iletişim araçlarında yaşanan devrimler ve yeniliklere atfedilen stratejik roller küreselleşme sürecinin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Küreselleşmenin yoğunlaşmasıyla beraber yeni deniz ticaret yollarının çeşitlenmesi sağlanmış, dünyadaki deniz ticaret filolarının sayısı muazzam derecede artmış, demiryolları ağları hızlı bir şekilde yaygınlaşmış, ticaret hacminde yaşanan artışa yeni toprakların da ticarete açılması eşlik etmiş böylece Merkantalizm ve Sanayi Devrimi akabindeki süreçte küreselleşmenin iki evresi tamamlanmıştır. Bunun yanında küreselleşme sürecinde Avrupa'nın iktisadi tahakkümü ve yayılmacılığı dünya siyaset sisteminin temel hakim özelliği olarak ön plana çıkmıştır. İyi eğitilmiş insan gücünden gelişmiş bir vergi sisteminin tesisine kadar gelişmiş bir hükümet sistemine sahip olmak Avrupalıları bu anlamda avantajlı kılmaktaydı (Mc Neil, 1963:623) Ayrıca Avrupa ticari filoları güçlü donanmalarla desteklenirken, merkezi devletin güçlenmesine yeni sınıfların yükselişi de eşlik etmiştir. Osmanlı Devleti ise küreselleşme sürecinde küresel sistemin bir parçası olmakla birlikte küreselleşmeye yön veren başat aktörlerden biri olmaktan uzak kalmış, ilerleyen süreçte de küresel sistemin çevresel bir aktörü haline gelmiştir. Aşağıda daha derinlemesine anlatılacağı üzere küreselleşmenin ilk evresi olarak görülebilecek Merkantalizm döneminde Merkantalizm'den çok uzak politikalar izleyen Osmanlı Devleti, Avrupa'nın “yeni dünya” diye adlandırdıkları toprakları işgal ederek güçlendiği bir dönemde, halihazırdaki topraklarının kontrolünü bile sağlamakta zorlanmaktaydı. Bunun yanında Hint yarımadasında bazı girişimlerde bulunmasına rağmen imparatorluk küresel ticaretin merkezinde olamamış böylece ne sermaye birikimi sağlayabilecek bir sınıf oluşmuş ne de devlet hazinesi yeterince dolu olmuştur. Küreselleşmenin bir diğer evresi olan Sanayi Devrimi ve akabindeki süreçte de Osmanlı Devleti başat aktör

olmaktan uzak bir görüntü sergilemiştir. Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirecek siyasi, ekonomik ve yapısal özelliklerden mahrum olan Osmanlı Devleti imalat endüstrisinin zayıflaması ve dünya ticaretindeki payının azalması ile karşı karşıya kalmıştır. Nihayetinde de hammadde ihracatçısı ekonomik açıdan dışa bağımlı bir ülke olmaktan kurtulamamıştır.

2. MERKANTALİZM'İN GELİŞİMİ

Merkantalist ülkelerin temel amacı dış ticaret fazlası vermeyi sağlayarak devletin gelirlerini arttırmaktır. Merkantalizm'in gelişimi ise Coğrafi Keşifler'le çok yakından alakalıdır. Coğrafi Keşifler sonucu "Yeni Dünya'ya" açılan Avrupa Devletleri oradan getirdikleri değerli madenler, hammadde ve kölelerle birlikte zenginleşmeye başlamışlardır. Değerli madenlerin Avrupa'ya aktığı bu dönemde Avrupa devletleri ticaretten elde ettiği gelirleri arttırmak ve değerli madenleri kendi ülkelerinde tutabilmek amacıyla Merkantalist politikalar izlemişlerdir. Merkantalizm'in etkili olduğu dönemde Avrupa'nın önemli ülkeleri kendine özgü Merkantalist politikalar izleyerek ekonomik ve siyasi etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. Bu anlamda Fransa'da Colbertizm¹, İspanya'da Bulyonizm, Almanya ve Avusturya'da Kameralizm gibi Merkantalist politikalar uygulanmıştır. Başlangıçta ticari ve askeri üstünlüğü elinde tutan Güney Avrupa ülkeleri bu üstünlüğü ilerleyen süreçte İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi Atlantik ülkelerine kaptırmışlardır (Peker, 2015:3). Coğrafi keşifler sonucunda altın ve gümüş bolluğu yaşayan Avrupalı ülkeler bu değerli madenleri kendi ülkelerine çekecek Merkantalist politikalar uygulayarak ticari, siyasi ve askeri üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Bu anlamda birbirleriyle sömürge elde etme mücadelesi vermenin yanı sıra ticari ve askeri çekişme içerisine girmişlerdir. Avrupa'da yaklaşık olarak üç yüz yıl uygulanan, etkili bir şekilde uygulamayı başarabilen ülkelerin zenginliğine, ticaretine ve endüstrisine önemli katkı sağlayan Merkantalizm, Avrupa ve dünya tarihini derinden etkileyen bir iktisadi doktrin olmuştur. Ayrıca gelişen piyasa ekonomisi ve ilerleyen savaş teknolojisi ile birlikte milli güvenlik ile ticaret arasında bir nedensellik kurulmuştur (Gilpin, 2015:50). Merkantalizm çağında kentleşme artmış, ulusal devletlerin doğuşu hızlanmış, Amerika'dan getirilen para ve hammaddelerle birlikte Avrupa'nın ihtiyacı karşılanmış ve neticede Avrupa'da imalat ve ticarete önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Savaş, 1999:142). Merkantalist ülkeler ulusal zenginliklerini arttırmaya

---

¹ Bir sistem olarak Merkantilizm, vergi gelirlerini arttırmak ve pozitif ticaret dengesini korumak için devlet sınırları içinde üretilen malları yurtdışında üretilenlerin yerine ikame etme stratejisidir. Tüm bu hedeflere katkıda bulunan modern merkantilizmin temel unsurlarından biri, deniz aşırı kolonilerin edinilmesi ve geliştirilmesiydi. Fransız ulusal ekonomi politikası, ticareti ve deniz nakliyesini canlandırırken pazarı yönetmek için daha sonra merkantilizm olarak bilinen bir dizi önlemler oluşmaktaydı. Colbertizm olarak da bilinen Fransız merkantilizmi, modern çağda Avrupa devletleri tarafından benimsenen metalik para arzını arttırmak için ekonomik faaliyetin, özellikle ticaretin devlet tarafından düzenlenmesi ile karakterize edilen ekonomik sistemle bağlantılı olarak farklı bir kapitalizm biçimini ifade eder. Bkz. Jeff Horn, "Marseille et la question du mercantilisme: privilège, liberté et économie politique en France", 1650-1750», Histoire, économie & société, vol:30, , No. 2, 2011.

çalışarak endüstri ve imalatlarının gelişimine ağırlık vermişler ve dış ticareti birincil hale getirerek market ekonomisine dayalı bir politika izlemişlerdir.

Merkantalizm zenginliğin kaynağı olarak dış ticareti dolayısıyla ihracatı görür. Dış ticarete ihracat teşvik edilirken ithalat mümkün olduğunca kısıtlanmaya çalışılır. Merkantalist ülkeler için ithalat ancak kendi ülkelerinde bulunmayan hammaddeler için izin verilebilir. Yerli sanayinin gelişimi ve onun ihracatı üzerinden hareket eden Merkantalist doktrin, altın ve gümüş elde edebilmek amacıyla mümkün olduğunca fazla mamul malın ihracatını ve ticareti öngörür. Ülke içerisindeki topraklardan maksimum faydalanmayı hedefleyen ve çalışan nüfusun arttırılmasını da teşvik eden Merkantalist doktrin ithalatı mümkün olduğunca kısıtlar ihracatı teşvik eder ve elde mümkün olduğunca çok değerli maden tutmayı gaye edinir (Köktaş ve Gölcek, 2016:224).

Merkantalizm bünyesinde milli devlet ve milli ekonomi olgusunu da barındırır. Zenginliğini ve gücünü arttırmak için mücadele eden Merkantalist ülke güçlü bir devlet olma gayesi ile gerek sömürü yoluyla gerekse de diğer ülkeler üzerinde ticari üstünlük kurarak gücünü ve zenginliğini arttırmaya çalışır. “*Ticaret kapitalizmi*” olarak da adlandırabileceğimiz Merkantalizm hâkim olduğu dönemde ticaret, ulaşım, tarım, sanayi, metalürji, nüfus, kentleşme, maliye ve teknoloji gibi birçok alanda kayda değer ilerleme ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir (Torun, 2003:186). Özellikle XVII. yüzyıl, ticaretin Atlantik’e kaymasının da önemli etkisiyle, Merkantalizm’in altın çağına yaşandığı dönem olmuştur. Birer anonim şirket gibi hareket eden milli devletler bu dönemde doğudan batıya yeni dünyadan eski dünyaya geniş bir ticari ağ kurarak endüstri ve ticaretin gelişmesine ön ayak olmuşlardır. Sanayi Devriminin temellerinin atıldığı bu süreçte ticari, askeri ve siyasi merkez olarak Güney Avrupa’nın yerine geçen Kuzey Avrupa ülkeleri ticari denetim üzerinde hakimiyet kurmuş, böylece Merkantalist politikalar doğrultusunda güç ve zenginliklerini arttırmışlardır. Merkantalizm’in en önemli politikası olan dış ticaretin arttırılması ilkesi doğrultusunda hareket eden Merkantalist ülkeler kıymetli maden stoklarını arttırmaya çalışmışlar ve endüstrinin gelişimini teşvik edici güçlü devlet, güçlü hazine, güçlü ordu ve güçlü donanmaya dayalı politikalar takip etmişlerdir. Merkantalizm’in bir başka önemli tarafı da burjuva ile kralların ortak çıkarlar paydasında buluşması ve feodalitenin çözülüşünü hızlandırmasıdır. Ticaret sayesinde gelişen tüccar sınıfı krallarla ortak bir zeminde buluşarak güçlü ve merkezi millî devletlerin kurulmasına önayak olmuşlardır (Aydemir, 2006:139).

Ekonominin sürekli dış ticaret fazlası vermesi sağlanarak değerli maden rezervleri biriktirmeye yönelik Merkantalist uygulamalar sonucunda zenginliği, üretimi ve ticareti artan devletler, gücünü ve etkisini arttırarak dünyayı derinden değiştirecek Sanayi Devrimine giden yolu açmışlardır. Ticari ve siyasi rekabet, imalatta verim ve maliyetin arttırılması, ticarete maksimum kâr ve dış ticaret gelirlerinin mümkün olduğunca arttırılması ilkeleri doğrultusunda hareket eden Merkantalist ülkeler bu amaçlarını

gerçekleştirmek için zorlu bir rekabet içerisine girmişlerdir. Bu anlamda pazar bulabilmek, toprak ve sömürge elde edebilmek ve ticari etkinliklerini arttırabilmek amacıyla birbirleriyle siyasi, askeri ve diplomatik mücadele içerisine girmişlerdir. Kendisi her ne kadar Merkantalist bir ülke olmasa da gerek Avrupa'da, Akdeniz'de ve Kızıl Denizde sahip olduğu topraklarla gerekse de Avrupa ülkeleri ile olan ticari ve diplomatik ilişkileri ile Osmanlı Devleti, Merkantalist ülkelerle önemli ilişki ve etkileşim içerisine girmiştir.

3. OSMANLI İKTİSADÎ YAPISI

Avrupa'nın Merkantalizm çizgisinde hareket ettiği bir dönemde Osmanlı Devleti imparatorluk olmanın getirdiği farklı bir vizyonla kendine özgü bir ekonomi politikası gütmüştür. Merkantalizm çağının ilk dönemlerinde siyasi, askeri ve de ekonomik yönden altın çağını yaşayan Osmanlılar bu üstünlük anlayışı çerçevesinde kendi iktisadi anlayışlarını mevcut dengeyi koruma üzerine kurmuşlardır. Geleneksel Osmanlı iktisadi anlayışına baktığımızda ise bunun genel olarak üç ana ilke etrafında şekillendiğini görmekteyiz. Bu ilkeler iâşe(provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizmdir (Genç, 2015:41). Öncelikle iâşe ilkesine değinecek olursak bu ilkenin temel amacı piyasada mümkün olduğunca bol ve ucuz mal buldurmak yani ekonomideki mal arzını kolaylaştırmaktır. Tüketici yanlısı bu iktisadi ilke ile hedeflenen; ucuz, kaliteli ve bol miktarda malın ülkede bulunmasıdır. Bunu sağlamak için müdahaleci bir ekonomik anlayış benimseyen Osmanlılar tarımda toprağın boş kalmasını engellemek ve üretimi maksimum kılmak için düzenlemeler yapmış, narh uygulamaları ile piyasaya kısıtlamalar getirmiş ve ihracatı mümkün olduğunca kısıtlı tutarak ithalatı teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti önce ülke içi ihtiyacın karşılanmasına yönelik bir politika gütmüş mal ancak arttığı takdirde yani marjinal faydası sıfır olduğu takdirde ihraç edilebilir olarak görülmüştür. Osmanlı iktisadi anlayışının ikinci temel ilkesi gelenekçiliktir. Gelenekçilik sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş meydana gelmiş olan dengenin olabildiğince korunması ve değişimlerin mümkün olduğunca ortadan kaldırılmasını ifade eder. Bu ilke ile hedeflenen; üretim ile tüketim arasındaki dengenin korunması, iktisadi yapının, düzen ve istikrarının mümkün mertebe sağlanmasıdır. Gelenekçilik kadimden gelene aykırı iş yapılmaması düsturu üzerinden yürüyen bir ilkedir. Üçüncü iktisadi ana ilke ise fiskalizmdir. Bu ilke hazine gelirlerinin mümkün olduğunca yüksek seviyede tutulmasını ve gelirlerin arttırılmasını hedefler. İşte Osmanlı Devleti'nin geleneksel iktisadi anlayışı genel olarak iâşe, gelenekçilik ve fiskalizm üzerinden temellenmiştir (Genç, 2015:41-47). Osmanlı Devleti'nde ekonominin amacı toplumsal hayatın daha da genişletilmesi ve bir refah devleti olabilmektir (İnalçık, 1994:15). Kendisi bir sömürge imparatorluğu olmaktan çok uzak olan Osmanlı Devleti'nde hükümdarın tüccar sınıfıyla ittifak kurmasını gerektirecek bir zorunluluk da yoktu. Zira Merkantalizm çağında Avrupa'da, merkezi otoritesini kuvvetlendirmek isteyen ve feodaliteyi sınırlandırmak isteyen birçok hükümdar tüccar sınıfı

ile iş birliğine giderek ticareti geliştirmiş, sömürgelerini genişletmiş ve neticede Merkantalizm gelişimi merkezi krallıkların gelişimiyle paralel olmuştur. Geleneksel bir imparatorluk olarak bir tarım ülkesi olan Osmanlılarda ise ekonomi klasik çağ boyunca tarım ve tarımdan gelen vergiler ile ganimetlere dayalıydı. Bu doğrultuda ticaret çevresel ve ikinci planda kalmaktaydı. Yine de ticaretin Osmanlı Devleti tarafından önemsiz olduğunu söylemek büsbütün bir yanılgı olacaktır. Ancak coğrafi keşifler ve değişen ticaret yolları sonucu Osmanlı Devleti'nin ticari gelirleri azalmıştır. Bunun yanında XVI. yüzyılın sonlarına dek genel olarak güçlü bir ekonomiye sahip olan Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın ikinci yarısında itibaren önemli ekonomik sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti büyük bir imparatorluk olmanın getirdiği ağır yükümlülükler sebebiyle önemli maliyetlere katlanmak durumunda kalmıştır. Bu anlamda İran, İspanya, Avusturya, Venedik gibi ülkelerle yapılan uzun süreli savaşlar Osmanlı ekonomisini derinden etkilemiş, artan asker ihtiyacı ve yükselen maliyetler mali durumu derinden sarsmış, tımar sisteminin bozulması ve asker kaçakları, işsizlik, nüfus artışı gibi sebeplerle Osmanlı ekonomisi bozulmaya başlamıştır. 1571 yılındaki İnebahtı Savaşı sonrası donanması yakılan Osmanlılar- her ne kadar bu savaştan sonra donanma yeniden inşa edilse de- denizler ve ticaret üzerindeki eski etkinliğini ve itibarını da kaybetmiştir. Osmanlı Devleti karşı karşıya kaldığı bu ekonomik sorunların ardından 1585 yılında paranın değerini düşüren tağşiş uygulamasına gitmek zorunda kalmıştır (İnalçık, 2015). Bu uygulamayla birlikte enflasyon artmış halkın alım gücü azalmıştır. Fiyat devrimi ve askeri siyasi çatışmalar neticesinde Osmanlı ticari gelirlerinde de önemli azalma yaşanmıştır (Afşin ve Cengiz, 2010:79). Avrupa yeni dünyanın zenginliklerinden faydalanarak ticaret ve endüstrisini geliştirirken Osmanlı Devleti ekonomik ve askeri göstergelerin aleyhine dönmesi sorunuyla karşı karşıya kalmıştır (Karta, 2013:167). Osmanlılar XVII. yüzyıl boyunca ekonomik sıkıntılarına yeterli çözümler bulamayarak ağır ekonomik buhranlar yaşadığı süreçlere tanıklık etmiştir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesi ve ekonomik gücü zayıflarken Osmanlı coğrafyası Merkantalist devletlerin yörüngesi altına girmeye başlamıştır (Akarlı, 1996:33). İşte Merkantalizm çağında ve sonrasında Osmanlı'yı konumlandırırken Osmanlı'nın içinde bulunduğu bu ekonomik durum dikkate alınmalıdır. XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılda yaşadığı bu ekonomik buhranlar Osmanlı Devleti'nin Merkantalist ülkelerin politikalarına karşı etkili ve sağlıklı cevaplar vermesini zorlaştırmıştır. Coğrafi Keşiflerle birlikte ticaret yollarının değişmesinden de etkilenen Osmanlılar buna çözüm bulmak amacıyla askeri mücadeleler vermenin yanı sıra kapitülasyonlar yoluyla Akdeniz'i yeniden canlandırmayı hedeflemiştir. Kapitülasyonlar ve ticari ayrıcalıklar ticareti geliştirmenin yanı sıra diplomatik ve siyasi manevralar için de kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere verdiği ticari imtiyazlar askeri gücünün yerinde olduğu dönemde faydalı olmuşken askeri gücünü kaybettiği ve giderek daha çok hammadde ihracatçısı olduğu dönemlerde büyük zararlara

yol açmıştır (Cleveland, 2008:56). Yine de Osmanlılar Osmanlı Devleti Merkantalizm'in son dönemlerinde teknoloji, ticari ve endüstri yönünden Avrupalı ülkelerden geri kalmış olsa da XVII. yüzyılın sonlarında dahi ekonomik yönden zayıf sayılamayacak bir ülkeydi. Hatta Osmanlı endüstrisinin XVII. yüzyıl boyunca geliştiği dahi söylenebilir (Bulut, 2000:34). Ancak Avrupa ekonomisi XVI. ve XVII. yüzyılda büyük mesafe kat edip önemli ilerlemeler sağlarken Osmanlı ekonomisi ancak cüz'i sayılabilecek bir ilerleme kaydetmiştir. Sanayi Devriminin ardından ise Avrupa ekonomisi Osmanlı ve diğer dünya ekonomileri üzerinde tartışmasız bir hakimiyet kurmuştur.

4. OSMANLI İKTİSADİ ANLAYIŞININ MERKANTALİST ANLAYIŞ KARŞISINDA KONUMLANDIRILMASI

Avrupa'nın ekonomik gelişiminde Osmanlı'nın çok önemli bir yeri vardır. Osmanlı Devleti zengin pazarlarını Avrupa'nın Merkantalist ülkelerine açarak Avrupa'nın siyasi coğrafyasına ve ekonomik gelişmesine önemli derecede etki etmiştir (İnalçık, 1990:10). Osmanlı Devleti Avrupalı ülkelerin Merkantalist politikalarına tezat teşkil edecek bir iktisadi anlayışa sahipti. Tarım odaklı bir ekonomi politiği bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti Merkantalist ulus devletlerden oldukça farklı bir iktisadi kimlik kazanmıştır (Ünay, 2013:125). Altın çağını yaşadığı XVI. yüzyıldaki iktisadi yapısını idealize eden ve korumaya çalışan Osmanlılar, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yaşadığı mali bunalımları gelenekçilik ilkesi çerçevesinde çözmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti ekonomisinin, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren önemli sorunlarla karşı karşıya kalmasının pek çok sebebi vardır. Büyüyen sınırları kontrol etmenin zorluğu, imparatorluk olmanın gerektirdiği yükümlülükler, uzun savaşlar sonucu bozulan toprak sistemi, güçlü komşularla mücadele ve bu mücadele sürecinde ticaretin ve ekonominin zarar görmesi, ticaret yollarının değişmesi, rüşvet, celali isyanlar gibi. Osmanlılar XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik ve mali bozulmanın derinleşmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Avrupa'daki merkezi krallıkların merkezi otoritesini güçlendirdiği XVII. yüzyılda -bir yönden adem-i merkezîyetçi sayılabilecek bir yapıda yönetim sergilemek durumunda kalan Osmanlılar- merkezi otoritesinin daha da zayıfladığı bir süreç yaşamışlardır. Merkezi otoritenin zayıflaması, tarım ve ticaretin zarar görmesi hazine gelirlerinin istenen seviyede olmasını engellemiş artan askeri harcamaların yükümlülüğü altında ezilen Osmanlı ekonomisi Merkantalizm'in ekonomik açılımlarına ve Merkantalizm sonrası gerçekleşen Sanayi Devrimine ayak uyduramamıştır. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ekonomik zorluklar Merkantalist devletlerin etkili politikalarına karşı gerekli politikaları üretmesine engel olmuştur. Ancak halihazırda kendisi bir tarım ülkesi bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın ulus temelli milli devletlerinin Merkantalist politikalarını izlemesi pek de mümkün değildir. Kaldı ki her Merkantalist politika uygulayan ülkenin de başarıyla sanayileştiği ya da zenginleştiği söylenemez.

Örneğin Merkantalist politikalar uygulayan İspanyol İmparatorluğu bir dönem Avrupa'da güçlü bir hegemonya kursa da zamanla imparatorluğun yükümlülüklerinin ve masraflarının altından kalkamayarak eski gücünü kaybeder hale gelmiştir (Güran, 2011:120). Neticede sanayileşme sürecinde de etkili bir ülke olamamıştır. Öte yandan Merkantalizm döneminde kendi içine kapanık bir ülke olan Japonya geç başladığı sanayileşme sürecine ve modern ekonomiye uyum sağlamayı başararak farklı bir örnek olarak kendini göstermiştir (Holcombe, 2010:263).

Kendine has ekonomik ve siyasi bir sistem ile toplumsal yapıya sahip olan Osmanlı Devleti Merkantalizm çağında Merkantalizm'e hiç de uymayan bir profil çizerek ihracatı kısıtlayıp ithalatı teşvik eden bir iktisadi politika izlemiştir. Batılı ülkelerin bu dönemdeki amaçları dış ticaretteki net fazla iken Osmanlılar ürün bolluğunu ön plan koymuş bu anlamda Adam Smith'in *'ülke zenginliği para bolluğu ile değil mal bolluğu ile ilgilidir'* ilkesi ile paralellik arz eden bir görünüm çizmiştir (Bulut, 2000:33). Öte yandan Osmanlılar hazinenin güçlü tutulması amacıyla para bolluğunu da önemsemiştir. Ancak Avrupa ülkeleri milli sanayilerini geliştiren korumacı tedbirleri uygularken Osmanlı Devleti yerli üretimi korumak gibi bir kaygı gütmemiştir. Osmanlılar her ne kadar ticareti önemse ve ticaret yollarını korumak için savaşlar gerçekleştirse de Merkantalist ülkelerde olduğu gibi güçlü bir tüccar sınıfına ya da bir başka deyişle sermaye birikimi sağlayabilecek ekonomik altyapıya sahip değildi. Osmanlı Devleti'nde servet birikimi istikrarı tehdit eden bir unsur olarak görülmüş gerek tüccarların gerekse de esnafın servet birikimi kısıtlama altına alınmıştır. Geriye servet biriktirebilecek tek sınıf olan devlet adamlarının mallarına da müsadere yöntemiyle el konularak servet birikimine giden yollar kapatılmıştır (Bulut, 2012:79). Merkantalistler zenginliğe önem verirken bu sadece devletin maliyesinin zenginliği ile ilgili değildir. Merkantalizm'in zenginliğinde devletle beraber belirli bir sınıfın zenginliği de işin içindedir. Osmanlı iktisadi anlayışının ana ilkelerinden olan fiskalizm'de ise devlet hazinesinin zenginleşmesi önemsenirken herhangi bir sınıfın zenginleşmesinin de engellenmesi gizli kaidesi yer almaktadır. Osmanlı Devleti herhangi bir sınıfın zenginleşmesinden ziyade toplumsal dengeyle ve tüm halkın refahıyla ilgilenen bir politika izlemiştir. Avrupalı Merkantalist ülkeler dış ticaret üzerinden zenginleşmeye çalışırken korumacı politikalarla imalat ve endüstriyi geliştirmeyi ve maksimum miktarda ihracat yapmayı hedeflemekteydi. Osmanlı Devleti ise imalat ve endüstrisi üzerine korumacılık tedbirleri uygulamazken ülke içinde mal bolluğunu arttırmak ve kıtlığı engelleyebilmek amacıyla ithalatı teşvik edip ihracatı kısıtlamıştır. Avrupalı Merkantalist ülkeler kendilerini birer şirket gibi görerek maksimum kazancı hedeflerken Osmanlı Devleti'nde refah devlet anlayışı hakimdi (İnalçık, 1994:49). Osmanlı'daki refah anlayışının örneği olan sadaka kurumları, vakıflar ve imaretler gelirin yeniden dağıtımında önemli bir rol oynamaktaydı. Büyük bir nüfusun sorumluluğunu dikkate alan Osmanlı Devleti yöneticileri öncelikli olarak mal bolluğunu sağlamayı ve özellikle

temel ihtiyaç maddelerinde herhangi bir kıtlık yaşanmasını engellemeyi hedeflemekteydi. Geleneksel bir imparatorluk olan Osmanlılar geleneksel bir çizgide hareket etmekten kendini alamayarak Merkantalist politikalara yeterli yanıt verememiş, sanayi Devriminde ise iyiden iyiye geri kalmıştır. Ancak dünya üzerindeki Osmanlı benzeri geleneksel imparatorluklara baktığımızda Osmanlı'ya benzer bir şekilde Merkantalist dönem ve sonrasına yeterli yanıt veremediklerini görmekteyiz. Örneğin İran, Hindistan ve Çin gibi imparatorluklar Osmanlı ile benzer hatta daha kötü siyasi ve ekonomik süreçlere şahit olmuşlardır. Büyük ekonomik gücü ve muazzam nüfusuyla birlikte XVII. yüzyılda ihtişamının zirvesinde olduğunu düşünen Çin bile Avrupa'dan teknolojik ve endüstriyel olarak ne kadar geri kaldığını ancak Afyon Savaşlarındaki kat'i yenilgilerinden sonra fark edebilmiştir (Kissinger, 2015:60). İmparatorlukların yapısında bulunan gelenekçilik ilkesi onların yeni ve hızlı gelişmelere adapte olmasını bir anlamda zorlaştırmıştır. Ancak Japonya örneğinde görüldüğü üzere imparatorlukların rasyonel ve kararlı politikalarla sanayileşme sürecini yaşaması da mümkündür. Nitekim, Osmanlılar diğer imparatorluklara nazaran Avrupa'ya çok daha yakın olması sebebiyle Avrupalı ülkelerle askeri siyasi ve ekonomik yönden çok daha fazla ilişki içerisindeydiler. Ancak yukarıda değinildiği üzere içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik ve siyasi tablodan dolayı Merkantalist ülkelerin politikalarına yeterli yanıt veremeyerek ve endüstri ve ticaretini ihmal ederek çok daha büyük zorluklar yaşayacağı XVIII. yüzyıla girmiştir. Sanayi Devrimine ayak uydurmaktan çok uzak olan Osmanlılar zamanla mutlak bir hammadde üretici ve yarı sömürge konumuna kadar gerilemiştir. Ticaret, endüstri ve tarımdaki iktisadi bozulmaya çözüm üretemeyen Osmanlılar sanayileşme sürecini etkin bir şekilde yaşayamamıştır. Böylece XIX. yüzyılda borçlanma dönemine girmiş ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru da borçlarını ödeyemez hale gelerek moratoryum ilan etmek zorunda kalmıştır (Anbar, 2009:18). Osmanlı Devleti'nin yapısal, siyasi, ekonomik ve toplumsal gerekçelerle Merkantalist bir ülke olması pek mümkün görünmese de en azından Merkantalizm'in sonuçlarının farkına vararak ona karşı daha etkin ve sağlıklı ekonomik politikalar yürütmesi beklenebilirdi. Hali hazırda önemli bir nüfusu barındıran Osmanlılar sadece kendine yetecek bir endüstriyel gelişime sahip olsa ve nüfusu ve ekonomik potansiyeli ile paralel politikalar yürütebilse imparatorluk Sanayi Devriminin olduğu çağa farklı bir şekilde girebilirdi. Osmanlı'nın ekonomik açıdan en ciddi kırılma dönemlerinden biri olan, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. Yüzyılda, Sanayi Devrimini gerçekleştirecek politikalar da güdülmeyince Osmanlılar iyiden iyiye çevresel ülke konumuna yerleşmiştir (Biber, 2009:33).

5. OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRESELLEŞME İLE NİHAİ ETKİLİŞİMİ: SANAYİ DEVRİMİ VE SONRASI

Özünde tarımsal üretimden makine teknolojisine geçişi ifade eden Sanayi Devrimi, sadece üretim yapısını değiştirmekle kalmamış, ekonomik,

sosyal, siyasal ve kültürel olarak da büyük dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Sanayi Devriminden sonra toprağa dayalı zenginlik ve mülkiyet anlayışı önemini kaybederken, sermaye ve sanayinin önemi önemli ölçüde artmıştır. (Şahin, 2019:1) Sanayi devrimi ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmış ve akabinde dünyanın sosyo-ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Doküma endüstrisinde başlayan Sanayi Devrimi, buhar gücüyle çalışan makinelerin icadından sonra ulaşım, ticaret, tarım, teknoloji gibi her alana yayılmıştır (Köktaş ve Gölçek, 2016:96). Sanayi Devriminin altyapısı ise bir önceki bölümlerde anlatılan Coğrafi Keşifler, Merkantalizm, ticaret devleti gibi unsurlarla çok yakından ilgilidir. Coğrafi Keşifler ve Merkantalist politikalarla birlikte tarımın önemi devam etmekle birlikte ticaret ön plana çıkmaya başlamış bunun yanında ticaretle zenginleşen bir burjuvazi sınıfı ve beraberinde sermaye birikimi sağlanmıştır. Tüm bunlara Avrupa'da özellikle XV. yüzyıldan sonra belirginleşen teknolojik gelişmeler de eşlik edince Sanayi Devrimine giden aşamalar tamamlanmıştır. Sanayi Devrimi'nin; Merkantalist politikaları başarıyla uygulamış, gelişmiş bir ticaret ağına sahip ve belirli bir sermaye birikimi sağlayabilmiş ülkelerden çıkmış olması tesadüf değildir. Sanayi Devriminin başlangıcı, ekonomi anlayışında da önemli açılımları beraberinde getirmiştir. Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı "Ulusların Zenginliği" kitabı bir anlamda Sanayi Devrimi sürecinde sanayileşmiş ülkelerin kabul edeceği iktisadi anlayışın ve ilkelerin de temellerini atmıştır. Klasik iktisat anlayışı olarak bilinen bu yaklaşıma göre devletler arasındaki ticaret her iki tarafa da kazanç sağlamakta, bu sebeple de serbest ticaret ilkesi devletler arası ticarî ilişkilerde temel dayanak olmalıdır (Kibritçiöğlü, 1994). İlk bakışta Merkantalizm'e zıt gibi görünebilecek bu doktrin aslında bir anlamda Merkantalizm'i tamamlamaktadır. Merkantalist doktrinde ticaret önemli olmakla birlikte her devlet gümrük duvarları ile kendi endüstrisini korumalı ve ithalattan mümkün olduğunca kaçınmalıdır. Ancak serbest ticaret ilkesi baz alındığında ise gümrük duvarları gibi uygulamaların terk edilmesi gerekmektedir. O halde Merkantalizm nasıl klasik iktisadi anlayışla örtüşmektedir? Bu soruya cevap vermek için öncelikle Merkantalizm'i başarılı bir şekilde uygulandığı döneme ve uygulayan devletlere bakmak gerekir. O süreçte sanayileşme henüz emekleme aşamasında olduğundan bir devletin kıymetli maden rezerv elde etmesi ancak ticaret yoluyla mümkündür. Bu anlamda ithalatı kısarak ve ihracatı arttırarak ulusal zenginliğin arttırılması amaçlanmıştır. Ancak Sanayi Devrimiyle birlikte üretim artık temel belirleyici tema olurken ticaret üretilen malların pazarlanması için bir araç haline gelmiştir. Bu anlamda sanayileşme birincil öncelik, ticaret ise onun tamamlayıcısı olmuştur.(Her ne kadar sanayileşmeyi büyük çoğunlukla ancak belirli bir ticari birikime sahip devletler gerçekleştirebilse de) Klasik iktisadi anlayışı benimseyecek ülkeler ise başarılı Merkantalist politikalar uygulamalarının sonucunda belirli bir sermayeye, sanayileşme standardına ve tüm bunları pratiğe dökcek askeri güce sahiptiler. Bu anlamda klasik iktisadi anlayışı referans alan serbest

ticaret ilkesi bu devletler için biçilmiş kaftandı. Diğer taraftan belirli bir sermaye birikimini sağlayamamış ve sanayileşmeye geç başlamış ülkeler için ise serbest ticaret ilkesi bir anlamda yarı sömürge durumunu ifade etmekteydi. İleride anlatılacağı üzere bu durumu Osmanlı Devleti yakinen yaşamak durumunda kalmıştır.

Sanayi Devrimi ilk olarak Avrupa'nın ekonomik yapısında çarpıcı sonuçları beraberinde getirmiştir. Nitekim 1750 yılında Avrupa'nın dünya imalat sanayiindeki payı %23'e yakinken, XIX. Yüzyılın ikinci çeyreğinde %61,3 oranına kadar yükselmiştir (Köktaş ve Gölçek, 2016:98). Bunun yanında adı geçen oranlar değerlendirilirken imalat çıktılarında sanayi devrimden sonraki süreçte müthiş bir patlama yaşandığı da dikkate alınmalıdır). Böylece Sanayi Devrimi öncelikle Avrupa'ya ve sonrasında tüm dünyada yayılarak küreselleşmenin en önemli aşamalarından biri haline gelmiştir. Sanayileşmeyi başarabilen ülkeler ekonomi ve teknoloji alanlarında önemli mesafeler alırken; ulaşım, imalat, ticaret, tarım, kimya gibi sektörlerde diğer devletlere karşı mutlak bir üstünlük elde etmişlerdir. Örneğin İngiltere'de üretilen bir tekstil ürününün hammaddesi Hindistan'dan tedarik edilmiş ve yine aynı ürün demiryolları ve buharlı gemiler yoluyla kısa bir süre içerisinde Hindistan da dahil olmak üzere pek çok piyasada satılır hale gelmiştir. Bu süreçte ulaşım kolaylaşmış, ticaret hızlanmış ve nicelik olarak da artmış, sanayileşme büyük bir teknolojik gelişmeyle birlikte yayılmaya başlamış ve neticede dünya tarihi tarımdan sonraki en büyük devrimlerden birine tanık olmuştur. Belirli bir sermaye birikimine, sanayiye ve askeri güce sahip olan ülkeler bu süreçte, rakiplerine karşı büyük bir üstünlük sağlamış ve bir anlamda dünya; sanayileşmiş ülkeler, yarı sömürge durumundaki ülkeler ve sömürgeler olarak üçe ayrılmıştır. Bu sanayileşme süreci sömürgeciliği emperyalizm aşamasına getirerek emperyal devletler arasındaki rekabeti de arttırmıştır. Bu anlamda dünya savaşlarının önemli sebeplerinden biri de sanayi ürünlerini pazarlayacak alanlar bulma mücadelesi olmuştur.

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı dönemde Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısının ise oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Halihazırda zaten Merkantalist politikalara yeterince etkili bir cevap veremeyen Osmanlı Devleti Sanayi Devrimi sürecinde ise büsbütün çevre ülke haline gelmiştir. Şimdi bu süreçteki Osmanlı iktisadi yapısı ve Osmanlı Devleti'nin Sanayi Devrimi karşısındaki konumu ele alınacaktır.

Sanayi Devriminden önce Osmanlı Devleti ekonomisi tarıma ve küçük ölçekli imalat sanayi ve ticari faaliyetlere dayalıydı. Ancak imparatorluk XVI. yüzyılın sonlarından itibaren karşı karşıya olduğu ağır mali bunalımlara kalıcı çözümler üretememesi nedeniyle Sanayi Devrimi başladığında ekonomik olarak olumsuz bir tablonun içerisinde bulunmaktaydı. 1600-1800 yılları arasında Osmanlı Devleti ticaret yollarının değişmesi, Amerika kıtasından değerli maden akışının yol açtığı enflasyon, Celali isyanlar, valilerin başkaldırısı, Avusturya, Rusya ve Venedik gibi güçlü ülkelerle uzun süren savaşlar, tımar sisteminin bozulması ve akabinde

uygulanan iltizam sisteminden de verim alınamaması gibi sebeplerden dolayı zaten ağır bir ekonomik bunalımdaydı. (Şahin, 2019:11) Tüm bunların üstüne üst satırlarda anlatıldığı üzere Merkantalizm çağına ayak uyduramaması ve ticaret devleti olmaktan çok uzak bir konumda bulunması Osmanlı Devleti'nin işlerini daha da zorlaştırmıştır. Böylece Sanayi Devrimi başladığında Osmanlı Devleti Sanayi Devrimi'ne ayak uydurabilecek altyapıya sahip değildi. Nitekim ne sermaye birikimi sağlamış bir sınıf bulunmaktaydı, ne teknolojik gelişmelerin sağlanabileceği bir atmosfer vardı ne de sanayileşme sürecini ticari devlet anlayışı çerçevesinde gerçekleştirecek bir sistem yer almaktaydı. Aslında Osmanlı Devleti yöneticilerinin bir kısmı Sanayi Devrimi'nin gayet farkındaydı ve bu anlamda birazdan değinilecek bazı atılımlar da yapılmıştı. Ancak sermaye yetersizliği, fiziki ve beşeri kaynakların yeterince olmayışı, kapitülasyonlar, ticaretle zenginleşmiş az bir topluluğun da azınlıklardan oluşması ve sanayileşmiş ülkelerin engelleme çabaları Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin istenen seviyeye ulaşmasını engellemiştir (Erdem, 2016:17)

Osmanlı Devleti ekonomisinin özellikle XVII. yüzyıldan itibaren giderek verimsizleşmeye başladığı görülmektedir. Ekonomisi tarıma dayalı olan ülkede tarım sisteminin bile büyük bir yozlaşma ve bozulmaya maruz kalması Osmanlı Devleti'nin ekonomik açmazını açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu anlamda tımar sisteminin bozulması ile iltizam sistemi denenmiş ancak bu yeni durumda da hem küçük ölçekli üretici büyük zarar görmüş hem de merkezi devleti zayıflamıştır. Zira bu yeni durumda ayanlar güçlenirken valiler de daha bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bir süre sonra merkezi vergilendirme sistemi denense de onda da başarılı olunamamıştır. Dahası Batılı anlamda bir burjuvazi oluşmazken zaten az olan sermaye de büyük ölçüde yabancı devletlerle yatırım ortaklığı yapan azınlıkların elinde kalmıştır. (Erdem, 2016:21) Öte taraftan işin gerçeği Osmanlı Devleti elitleri Sanayi Devrimi sürecinin gayet fakındaydı. Bu anlamda devlet eliyle çeşitli adımlar atılmıştır. Özellikle askeri malzeme, kılık-kıyafet endüstrisi gibi alanlarda imparatorluk ithal ikameci bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu anlamda Tanzimat dönemi ve öncesinde pek çok fabrika ve imalathane kurulmuş tekstil, silah ve giyim sektöründe önemli adımlar atılmıştır. Bunun yanında yönetici elitler şirketleşme politikaları uygulamak, sanayi mektepleri açmak, demiryolu projelerini hayata geçirmek gibi sanayileşme yönünde girişimlerde bulunmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin Sanayi Devrimindeki toplumsal, siyasi ve ekonomik açmazları büyüyerek devam etmiştir. XIX. Yüzyılda askeri olarak da Avrupa'nın oldukça gerisinde kalan Osmanlı Devleti, savaşlarda önemli kayıplara uğramış, azınlıkların isyanlarıyla boğuşmak durumunda kalmış hatta Mehmet Ali Paşa örneğinde görüldüğü üzere bir valisine karşı dahi güç yetiremediği bir sürece tanıklık etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde de sanayileşme sürecini gerçekleştirememesinde pek çok dinamik rol oynamıştır. Bunlardan en önemlisi Osmanlı Devleti'nin sanayileşme sürecini gerçekleştirecek gerekli reel ve finansal kaynaklardan yoksun olmasıdır.

Merkantalist anlayışla zenginleşen ve belirli bir sermaye birikimi sağlayan Avrupa devletleri sanayileşmek için gerekli altyapıyı inşa ederken Osmanlı Devleti askeri ve siyasi olarak karşıya kaldığı zorlukların yanında ekonomisinin giderek verimsizleşmesiyle ve kronik sorunlarla uğraşmaktaydı. Bunun yanında kamu maliyesinde de büyük açıklar verilmeye başlanmış, 1854-1856 Kırım Savaşı'nda alınan ilk dış borçtan sonra gittikçe borçlanmaya mahkum hâle gelmiştir. Bu süreçte kapitülasyonlar giderek Osmanlı Devleti aleyhine gelişme göstermiş neticede Osmanlı Devleti 1875 yılında borçlarının faizlerini dahi ödeyemeyecek duruma gelerek moratoryum ilan etmiştir. 1881 yılında kurulan Duyun-i Umumiye ile de Osmanlı Devleti aslında ekonomik bağımsızlığını kaybetmiştir. Tüm bunlar Osmanlı Devleti'nin sanayi devrimine ayak uydurmasını zorlaştırmıştır. Bunun yanında sanayileşme yönünde yapılan çalışmalar ise Avrupalı devletlerden farklı bir yolda ilerlemiştir. Yeterli sermaye ve girişimcinin olmadığı Osmanlı Devleti'nde devlet özellikle askeri yatırımlara öncelik vermiş ve bu kapsamda bazı fabrikalar kurulmuştur (Köktaş ve Gölçek, 2016:95) Ancak bu kurulan fabrikalardan yeterince verim alınamamış Avrupa ile kıyaslandığında sanayileşme oranı çok düşük kalmıştır. Tüm bunların yanında 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasıyla belirginleşen Avrupalı devletlerin mamûl mal ihracatçısı ve Osmanlı Devleti'nin ise hammadde ihracatçısı olduğu bir durum ilerleyen süreçte de artarak devam etmiştir. (Erdem, 2016:23) Batı devletlerinin klasik iktisat anlayışı çerçevesindeki serbest ticaret ilkesi Osmanlı Devlet'ini yarı sömürge durumuna iten bir süreci ifade etmekteydi. XVII. Yüzyıldan sonraki süreç boyunca toprak genişliği olarak büyük ama sermaye ve işgücü olarak kısıtlı imkanlara sahip olan imparatorluk yeni dünya sistemine ister istemez yabancı hale gelmiştir. (Şahin, 2019:5) Denizcilik ve ticari faaliyetlere yeterince önem göstermeyen bir kara devleti olarak Osmanlı İmparatorluğunda özel mülkiyetin de gelişmemiş olması sanayileşme sürecini sekteye uğratmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde tarım arazilerinin çok büyük çoğunluğu devlet mülkiyetinde kalmışken ticaretle uğraşan ulusal bir bujuvazi oluşturulamamış, devlet eliyle yapılan sanayi yatırımları ise sermaye eksikliği, verimsizlik ve teknik sorunlar sebebiyle yeterince büyüyememiştir. Bunun yanında kömür gibi sanayileşme sürecinde önemli bir kaynaktan yoksun olunması Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan faktörlerden bir diğerini oluşturmaktadır. Örneğin İngiltere önemli kömür rezervleri ile sanayileşme sürecinde önemli bir avantaja sahipti. Aslında sanayileşme sürecine ayak uyduramamak Osmanlı Devleti'nin birtakım hatalarının sonucu olan bir süreçten ziyade yapısal, siyasi hatta jeopolitik unsurlardan kaynaklı bir durum olarak da okunabilir. Nitekim, Sanayi Devrimi'nin ön aşamasından itibaren Avrupa'nın kuzey devletleri ile Osmanlı Devleti'nin de aralarına dahil edilebileceği İtalya, İspanya, Portekiz gibi Avrupa'nın güney devletleri arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı artmaya başlamıştır. Hatta Çin, İran, Hindistan gibi kadim imparatorluk geleneğine sahip olan devletlerin de Osmanlı ile benzer bir

konuma itildiği görülmektedir. (Japonya bunun istisnası olsa da) Bu durumun oluşmasında Kuzey Avrupalı devletlerin kolonyalist ve Merkantalist politikaları Sanayi Devrimi ile tamamlaması öte taraftan Avrupa'nın güney devletlerinin ve diğer imparatorlukların hem ticarete geri kalması hem de Sanayi Devrimine ayak uyduramaması etkili olmuştur (Williamson, 2000:58).

Sonuç

İtalyan Şehir Devletlerinin ticari gelişiminin ardından hareketlenen Avrupa ekonomisi Merkantalizm çağıyla birlikte çok daha etkili ve üretken olduğu bir döneme girmiştir. Coğrafi Keşifler sonrası Avrupalılar yeni keşfettikleri yerlerde kurdukları ticari yollar ve sömürgeler yoluyla zenginleşerek değerli maden rezervlerini arttırmışlardır. Bu değerli madenleri kendi hazinelerine çekmek isteyen Avrupa ülkeleri birbirleriyle rekabet içerisine girerek Merkantalist politikalar izlemeye başlamışlardır. Bu anlamda dış ticareti birincil öncelik haline getiren Merkantalist devletler ihracatı arttırmaya, ithalatı kısımaya ve endüstriyel gelişimi genişletmeye başlamışlardır. Ekonomide dış ticaret fazlası verilmesi ve değerli maden rezervlerinin arttırılması ilkeleri doğrultusunda hareket eden Merkantalist ülkeler, ticari kapasitelerini genişletmenin yanı sıra endüstriyel olarak da önemli mesafeler kat etmişlerdir. Merkantalizm çağındaki bu sermaye birikimi Sanayi Devrimi'nin ateşleyicisi olmuştur. Merkantalist ülkelerin yanı başında olan ve onlarla ekonomik siyasi ve diplomatik ilişkiler içerisinde bulunan Osmanlılar, Merkantalizm'in aksi yönde sayılabilecek bir ekonomi politikası gütmüştür. Bu anlamda ihracatı kısıtlayıcı önlemler alıp ithalatı teşvik ederken yerli endüstriyi korumaya yönelik ciddi atılımlar içerisine de girmemişlerdir. Osmanlı'nın bu politikasında amaç ülke içerisindeki mal bolluğunu sağlamaktır. Osmanlılar piyasada tüketici ve üreticilerin dengede olduğu fahiş karların yer almadığı tüketici yanlısı bir ekonomik anlayışı takip etmiş, herhangi bir sınıfın sermaye biriktirmesini de mümkün olduğunca engellemiştir. Osmanlı Devleti Merkantalistler gibi hazinenin zenginleşmesini önemse de bunu farklı bir araçla uygulamaya çalışmıştır. Merkantalistler hazineyi dış ticaret ve endüstri yoluyla zenginleştirmeyi öngörürken Osmanlı Devleti hazinesini tarım gelirleri ve ganimetler üzerinden karşılamaktaydı. Batıdaki Merkantalist ülkeler kendilerini bir şirket olarak konumlandırıp zenginlik peşinde koşarken Osmanlılar geleneksel bir imparatorluk çizgisinde refah devleti olarak ekonomik dengeyi korumaya yönelik iktisadi politikalar gütmekteydi. Ancak özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Atlantik ülkelerinin ekonomik olarak hızlı gelişimine Osmanlı Devleti -yukarıda anlatılan siyasi ve ekonomik sorunların büyük etkisiyle- yeterli yanıt veremeyerek Sanayi Devrimine giden süreçte ekonomik olarak geri kalmıştır. Avrupa'daki sanayi devriminin ardından ekonomik geri kalmışlığını daha derinden hisseden ve sanayileşmeyi gerçekleştirecek altyapısı olmayan Osmanlılar, XIX. yüzyılın

sonlarıyla birlikte artık, merkez ülkelerin ekonomik çıkarlar peşinde koştuğu çevresel ülke durumuna gelmiştir.

Kaynakça

- Akarlı, E. D. (1996). "Ottoman Historiography", *Middle East Studies Association Bulletin*, Vol: 30, No: 1, ss.33-36.
- Anbar, A. (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile Finansal Entegrasyonu", *Maliye Finans Yazıları*, Yıl:23, Sayı:4, Temmuz, s.17-37.
- Aydemir, C. - Güneş, H. H. (2006). "Merkantalizm'in Ortaya Çıkışı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, Kış, s.136-158.
- Biber, A. E. (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Sistemine Eklemlenme Süreci ve Azgelişmişliğinin Evrimi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı:1, s.27-44.
- Bulut, M. (2000). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Merkantalistler", *Ekonomik Yaklaşım*, Sayı:39, s.23-35.
- Bulut, M. (2012). "Osmanlı Ekonomi Politikğine Yeniden Bir Bakış", *Bilig*, Sayı:62, Yaz, 2012, s.63-96.
- Braudel, F. (2000). "*Civilisation Matérielle, Economie et Capitalisme, XVe-XVIIIe Siècle*", 1979, Rééd. LGF, Vol: 3.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, 2. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Erdem, E. (2016). "Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:48, Temmuz-Aralık, ss.17-44.
- Genç, M. (2015). *Devlet ve Ekonomi*, 12. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gilpin, R. (2015). *Uluslararası ilişkilerin Ekonomi Politikği*, 3.Baskı, Ankara: Kripto Yayınları.
- Güran, T. (2011). *İktisat Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Holcombe, C. (2010). *Doğu Asya Tarihi: Çin Japonya Kore*, 1. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Horn, J. (2011). "Marseille et la Question du Mercantilisme: Privilège, Liberté et Economie Politique en France", *Histoire, économie & société*, vol. 30, No. 2.
- İnalcık, H. (2015). *Devleti Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, 2. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (1990). "Tarih ve Politika", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:19, ss.7-11.
- İnalcık, H. - Quataert, D. (1994). *An Economic and Social History of Ottoman Empire 1300-1914*, First Published, Cambridge: Cambridge University Press.
- Karta, N. (2015). "Avrupa Merkantalizmi ve Osmanlı Ekonomisi", *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:11, İlkbahar, ss.130-146.
- Karta, N. (2013). "17. ve 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile İktisadi İlişkileri", *Turkish Studies:International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume:8/11, Sonbahar, s.163-173.
- Kissinger, H. (2015). *Çin: Dünden Bugüne Yeni Çin*, 1. Basım, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kibritçioğlu, A. (1994). "Adam Smith'in Uluslararası İktisat Kuramı'na Katkıları Hakkında", *Uluslararası (Makro) İktisat*, pp. 31-38.
- Köktaş, M. A. (2016). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Piyasa Düzenlemeleri: 1500-1700 İstanbul Kadı Sicillerinde Narh Uygulamaları", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:9(2), Nisan ss.219-242.
- Köktaş, A. M. - Gölçek, A. G. (2016). "Endüstri Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu": Askeri Fabrikalaşma Örneği", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), Ekim.
- McNeil, W. H. (1963). *The Rise of the West*, Chicago: Chicago University Press,
- Örs, A. S. (2013). *Kameralizm ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

- Peker, H. S. (2015). “Avrupa’da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi ile Bir Karşılaştırma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, ss.1-12.
- Savaş, V. F. (1999). *İktisatın Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Şahin, A. - Cengiz, S. (2010). “16. Yüzyıl Fiyat Devrimi ve Osmanlı İnan Savaşlarının Osmanlı İpekçilik Endüstrisi Üzerine Etkileri”, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, ss.69-82.
- Şahin, R. (2019). “Sanayi Devrimi Osmanlı İmparatorluğu’nda Neden Başlamadı?”, *Business, Economics and Management Research Journal-BEMAREJ*, Volume 2, Issue 1, ss.1-16.
- TASAM, (2006). “Küreselleşmenin Boyutları ve Etkileri”, 14 Aralık 2006, https://tasam.org/trTR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkile ri, (Erişim Tarihi: 27.08.2020).
- Torun, İ. (2003). “Endüstri Toplumu’nun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sina-i Faktörler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, ss.181-196.
- Ünay, S. (2013). *Kalkınmacı Modernlik*, Birinci Basım, İstanbul: Küre Yayınları.
- Williamson, J. G. (2009). “Real Wages and Relative Factor Prices around the Mediterranean 1500–1940”, *The Mediterranean Response to Globalization before 1950* Der. Şevket Pamuk - Jeffrey G. Williamson, Routledge.

Extended Abstract

Mercantilism, which emerged with commercial development and geographical discoveries in the 15th century, became one of Europe's most important economic understandings during its period of influence. The Mercantilism doctrine, which aims to have as many precious mineral reserves as possible by giving foreign trade surplus, has been instrumental in the development of trade, manufacturing and industry by encouraging exports. In this sense, mercantilism constitutes an important step in the process leading to the Industrial Revolution. The main purpose of mercantilist countries is to increase the income of the state by giving foreign trade surplus. In the period when precious metals flowed to Europe as a result of geographical discoveries, European states followed mercantilist policies in order to increase their income from trade and to keep precious metals in their own countries. As a matter of fact, important trade countries

of Europe entered into a commercial and military conflict as well as struggling to obtain colonies with each other. As a result, Mercantilism, which was applied in Europe effectively for approximately three hundred years and contributed to the wealth, trade and industry of countries that could be implemented effectively, has been an economic doctrine that deeply influences the history of Europe and the world. In the age of mercantilism, urbanization increased, the birth of national states accelerated, the needs of Europe were met with the money and raw materials brought from America, and as a result, significant progress was made in manufacturing and trade in Europe. Acting as joint stock companies with mercantilist policies, national states led the development of industry and trade by establishing a wide commercial network extending from the East to the West and from the new world to the old world. Acting in line with the principle of increasing foreign trade, which is the most important policy of Mercantilism, Mercantilist countries tried to increase their precious metal stocks and followed policies based on strong state, strong treasury, strong army and strong navy that encouraged the development of the industry.

In the period when Europe acted in the direction of mercantilism, the Ottoman Empire pursued a unique economic policy with a different vision of being an empire. The Ottomans, who pursued an economic policy aimed at restricting exports by encouraging imports, considered the abundance of goods in the country as their priority as the Ottoman Empire, which experienced its golden age in the early periods of the mercantilism era, built its own economic understanding on the preservation of the current balance.

When we examine the Ottoman economic understanding in the period when mercantilism ruled in Europe, we see that it was generally shaped around three main principles. These principles are provisionism, traditionalism and fiscalism. The principle of provisionism refers to facilitate the supply of goods in the economy by keeping as much and as cheap as possible in the market. Aimed with this economic principle, which shows a pro-consumer attitude; cheap, quality and abundant goods are found in the country. Traditionalism, the second principle of the economic structure of the Ottoman Empire, refers to the preservation of the balance that occurred gradually in social and economic relations, and the elimination of changes as much as possible. Targeted with this principle, it was aimed to maintain the balance between production and consumption, and to ensure the order and stability of the economic structure as much as possible. The third main economic principle is fiscalism. This principle aims to keep treasury revenues as high as possible and to increase revenues.

As an agrarian country similar to all other traditional empires, the economy in the Ottoman Empire was based on agriculture, taxes, and spoils from agriculture throughout the classical era. In addition, in the imperial economy, which started to deteriorate at the end of the 16th century, as a result of the price revolution and military political conflicts, there was a significant decrease in commercial income. While Europe developed its

trade and industry by taking advantage of the wealth of the new world, the Ottoman Empire faced the problem of turning against the economic and military indicators. Having a unique economic and political system and a social structure, the Ottoman State followed an economic policy that restricted exports and encouraged imports by drawing a profile that did not conform to Mercantilism in the era of mercantilism. While the purpose of the Western countries in this period was to obtain foreign trade surplus, the Ottomans prioritized the abundance of products. Although the Ottomans cared about trade and waged wars to protect their trade routes, they did not have the merchant class, or in other words, they did not have the economic infrastructure that could provide capital accumulation, as in the mercantilist countries. Even though mercantilists value wealth, it is not just about the wealth of the state's finances. The wealth of mercantilism includes the wealth of a certain class together with the state.

Although enrichment of the state treasury is important in fiscalism, which is one of the main principles of the Ottoman economic understanding, there is a secret rule of preventing the enrichment of any class. The Ottoman Empire pursued a policy that was concerned with social balance and the welfare of the whole people rather than the enrichment of any class. Being a traditional empire, the Ottomans could not resist acting in a traditional line and could not respond adequately to the mercantilist policies, and fell behind in the Industrial Revolution. As a result, the Ottomans, far from keeping up with the Industrial Revolution, gradually declined to an absolute raw material producer and semi-colonial position. Even though it does not seem possible for the Ottoman State to become a Mercantilist country for structural, political, economic and social reasons, it could at least be expected to realize the consequences of Mercantilism and implement more effective and healthy economic policies against it. However, the Ottoman State, which failed to do so, became the peripheral country where the central countries pursued economic interests.